

УДК 316.662:331.556.44(=112.2)(497.11)''1947/1950''(093.2)

Др Саша Илић, архивски саветник  
Народна банка Србије, Београд  
sasa.ilic@nbs.rs, sasa.ilich@gmail.com

Критичко издање архивске грађе

## **„Гнев и огорчење специјалиста“ Неутврђени статус стручњака из Немачке запослених у Заводима РР у Нишу у периоду 1947–1950. година**

Социјалистичка револуција у Југославији тријумфовала је на тлу нераз-вијеног капитализма, у недовољно индустријализованом, доминантно аграрном и заосталом друштву. Оквир у којем ће нове власти покушати да успоставе привредни живот, сагласан ијдеолошком обрасцу левице, обликованом раније на искуству Совјетског Савеза, додатно је сужен тешким последицама ратних разарања и губитака у људима и материјалним добрима. Неповољним објективним околностима југословенске комунистичке власти додале су своје спецификуме, посебно изражене у ултимативном захтеву за брзом и обимном индустријализацијом и електрификацијом.

План за темељни преображај привреде, међутим, био је у оштрој опреци не само са стањем материјалних и инфраструктурних ресурса, већ и људских снага.<sup>1</sup> Стога се спас за остварење преамбициозног привредног плана морао тражити не само унутар Југославије, у форсирању (и стварању *култа*) добровољног рада, улагању великог дела националног дохотка у инвестиције, продаји злата и девизних резерви, занемаривању животног стандарда, мерама национализације и принудног откупа и слично већ и изван земље, у виду помоћи, кредита, инвес-

---

<sup>1</sup> О мањку стручног кадра види: Илић, Саша С., *Страни радници и стручњаци у привреди Југославије 1945–1950. године*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд 2017, стр. 105, 107. (у даљем тексту: Илић, С. С., *Страни радници...*)

тиција, али и страног људског потенцијала.<sup>2</sup> Под таквим околностима привредне власти Југославије приступиле су, између осталог, врбовању и ангажовању страног стручног кадра. Као најбољи извор оспособљеног и искусног особља показала се Немачка, која се нашла под окупацијом, умртвљених привредних активности услед разарања и увећана за милионе избеглица са Истока. То се показало пресудно важно, а потпуни ефекат ангажовања немачких и других страних стручних радника и високих специјалиста показаће се када изостане обећана помоћ Совјетског Савеза.<sup>3</sup>

Међутим, рад ангажованих стручњака и њихов боравак у Југославији били су оптерећени многим тешкоћама. Неке од њих биле су изазване општим сиромаштвом, које се огледало у скромној државној благајни и недовољном обиму инвестиционог капитала, несташици опреме, машина, горива, репроматеријала, сировина и нарочито хране, скромној саобраћајној инфраструктури, неурбанизованости и немодерности градова, мањку стамбеног простора у условима све већег и све бржег насељавања градова сеоским становништвом, али ништа мање није било тешкоћа изазваних неискуством новог управљачког кадра, идеолошко-националним стереотипима и предрасудама, недореченошћу и несистематичношћу нормативног оквира и неразумевањем да се преузете (уговорне) обавезе морају поштовати. Та правна неуређеност и нехајни однос према обавезама биће својеврсно опште место, па чак када је реч о оним појединцима или групама стручњака који су били не потребни него неопходни за функционисање одређених производних токова. Једна од таквих области која је у неким својим производним и технолошким процесима стопроцентно зависила од стране, тј. немачке радне снаге, била је нова грана привредног сектора прерађивачке индустрије, радио-индустрија. За њен будући центар одређен је град Ниш, у коме ће, почевши од 1947, па током наредних неколико година стално боравити и радити око стотину Немаца – техничара, инжењера и врхунских експерата.

Подаци о систематизованим и попуњеним радним местима у *Заводима РР* показују да су поједини процеси били обављани претежно или сасвим радом немачких стручњака. У мају 1949. године, у тренуцима када се нишка радио-

<sup>2</sup> Petranović, Branko; Štrbac, Čedomir, *Istorija socijalističke Jugoslavije: Opšti pregled*, 1, Београд 1977, стр. 51, 128; Мајданац, Боро, *Индустријализација и пораст радничке класе у Србији 1947–1952. године*, Београд 1981, стр. 67; Биланцић, Душан, *Идеје и пракса друштвеног развоја Југославије 1945–1973*, Београд 1973, стр. 54, 154; Архив Југославије (АЈ), Министарство финансија ФНРЈ (12)-12-901, Проблематика наше девизне ситуације, акт строго пов. б.б, 8. 8. 1949.

<sup>3</sup> О неиспуњеним совјетским обећањима види: Илић, Саша, „Од наде до разочарања – помоћ Совјетског Савеза у изградњи југословенске привреде (1945–1948)“, *Годишњак за друштвену историју*, бр. 1, Београд 2016, стр. 37-62.

индустрија још уходавала,<sup>4</sup> од 68 попуњених радних места у производним и развојним погонима 56 запослених били су Немци (82,3 одсто). У *алатници* они су били једини запослени (10 радних места), а у осталима чинили су изразиту већину (23 запослена од укупно 32 у погону *радио-апарата*, 3 од 4 у *рентгену*, 7 од 8 у *жичари* и 13 од 14 у *цевима*).<sup>5</sup>

Међутим, њихова важност за производне процесе у радио и рендген-индустрији није значила да су им обезбеђени одлични радни и животни услови, да су третирани као запослени од највишег интереса, да су били неупитно правно заштићени. Готово сасвим супротно, ти немачки стручњаци не само да су се суочавали са тешкоћама својственим свакодневици Југословена већ су носили бреме сасвим специфичних проблема оличених превасходно у несређености радно-правног статуса или недовољном разумевању свог положаја и својих права.

Оно што је тиштало све, па и Немце на привременом раду у Нишу, јесу проблеми у снабдевању и смештају. Несумњиво је да ни много развијеније средине од Ниша нису лако апсорбовале ново градско становништво насељено из руралних области, да су стамбени услови били веома тешки, а комунална, саобраћајна и друга урбана инфраструктура апсолутно недовољна.<sup>6</sup> У припремама за подизање модерне фабрике радио-цеви и рендген-уређаја, испрва се настојало да се неопходни простор за становање особља потребног колективу обезбеди путем одузимања стамбених *вишкова*, понекад веома грубо, а потом је уследила планирана станоградња, али скромна по обиму и спора у остваривању.<sup>7</sup> У таквим условима решавање проблема становања стручњака доведених из иностранства није могло бити брзо и лако решено, а нарочито не онако како би то требало и како је то уговорима или усменим обећањима гарантовано.

Снабдевање није био ништа мањи проблем. На ионако недовољну дистрибуцију животних намирница, од којих су оне најкритичније биле под режимом рационасаног снабдевања, калемили су се немар, неправична расподела,

---

<sup>4</sup> Указом Президијума Народне скупштине ФНРЈ од 22. 1. 1949. Предузеће за производњу радио и рентген апарата *Заводи РР* у Нишу постало је предузеће општедржавног значаја. *Службени лист ФНРЈ*, 8/49.

<sup>5</sup> АЈ, Комитет за радиодифузну службу Владе ФНРЈ (8)-5, Оперативно одељење, 1947–1950. Заводи РР, Ниш, Систематизација, мај 1949.

<sup>6</sup> Број становника Ниша са предратне 32.000 нарастао је до 1948. године на преко 50.000, у граду је било тек неколико улица са модерним коловозом, градски водовод покривао је само 25 одсто потреба, а недовољна је била и канализациона инфраструктура, мостова на Нишави није било довољно (само један који је задовољавао потребе), приобаље није правилноштићено од поплава, није било ниједне модерне пијаце. Историјски архив Ниш (ИАН), Народни одбор града Ниша (НОГН), Извршни одбор, 1948. година, акт пов. 71.

<sup>7</sup> Станоградња је текла у фазама, при чему је најпре планирано 50 станова. Међутим, испоставило се да немају сва грађевинска предузећа могућности или неопходну опрему за такав задатак. ИАН, НОГН, Извршни одбор, 1948. година, акти пов. бр. 1777, 17. 8. 1948. и бр. 68900, 6. 8. 1948. година.

прећуткивање информација, закидање на мери. Жалбе и представке немачких стручњака неретко су остајале без реакције надлежних, све док се *ствар* не би попела довољно *високо*. Дешавало се да одговорни тврде како је снабдевање сасвим исправно, мада су добро знали да су примедбе Немаца у потпуности оправдане (како је у записнику са седнице Извршног одбора Народног одбора наведено, снабдевање стручњака у Нишу било је добро током 1948. године, већ 1949. „није ишло како треба“, а следећа година била је још гора).<sup>8</sup>

Немачки стручњаци су се жалили најразличитијим нивоима одлучивања (предузећу, градским властима, републичким и савезним ресорним органима, а неки и маршалу Југославије Титу). У својим представкама остварили су читав низ потреба: гарантовано снабдевање, здравствену службу, огрев, становање, снабдевање текстилом, превоз аутобусом до радног места и од њега, слободно кретања ван града. Покушаји надлежних да реше потешкоће давали су само делимичне резултате, али слабо или никакво решавање старих проблема није значило да нису настајале нове нелогичности.

Због тога што је произвођач *Лухор* из Светозарева престао да доставља месне прерађевине, такве намирнице више нису испоручиване стручњацима, а други добављач није потражен. Сир, путер, рибље конзерве, сланина и чоколада нису ниједном од доласка странаца испоручени, мада је то било обећано. Градско народни одбор Ниша вајкао се да нема одобрени контингент за снабдевање том робом, а да је делом уопште и нема. Међутим, Немци су знали да такве робе има у официрској задрузи, тако да се могла истоветно опремити и немачка продавница. Од рационисаних индустријских производа бољи штоф (од 30 тачкица по метру квадратном) није дељен годину и по дана, а када се појавио средином 1950. године, било га је премало. Душеци и јоргани и поред више требовања, нису испоручени, па су неки стручњаци који су, након боравка у хотелу, добили празан стан, били принуђени да се због недостатка креветнине врате у хотел. За 20 тапацираних спаваћих соба, испоручених у марту 1950. године, нису стигли креветски улошци (*федери*), па су оне биле неупотребљиве. Остало покућство (посуђе, прибор за ручавање и сл.) није се никако могло набавити, а

<sup>8</sup> Невоље са снабдевањем Немаца у Нишу трајале су дуго, периоде солидне снабдевености пратиле су фазе оскудице, а притужбе су само повремено изазивале реакцију одговорних. Понекад се снабдевање претварало у гротеску, као, на пример, у марту 1950. године, када је Народни одбор Ниша стручњацима *Завода* уместо кукурузног брашна доделио кукуруз у зрну, што је изазвало не само негодовање, него и подсмех Немаца. Такође, примећено је да се приликом расподеле сапуна увек закидало, да је дуго изостајало снабдевање конзервисаним паштетима или рибом, сувим месом, какаом и чоколадом, од меса се најчешће добијала овчетина, ређе говедина, а годину дана није било свињетине. Коначно, у Нишу нигде није могао да се нађе штоф ни други текстил, пошто су се странци снабдевали у истим продавницама као и домаћи грађани, те је претила опасност да се добијене тачкице неће искористити. АЈ, Министарство рада (25)-155-408, предмети бр. 4429/1950. и бр. 6245/1950; ИАН, НОГН, Планска комисија 1947–1951, Записник седнице ИОНО, 20. 7. 1950.

готово исто било је и са намештајем. Такво снабдевање доводило је до захтева за повишицом плате, јер је снабдевање на слободном тржишту било прескупо (цене су у односу на 1948. годину порасле три пута, а плате су остале исте). С друге стране, странци су били принуђени да део исхране подмирују пакетима из Немачке (чиме су трошили уштеђевину), а упуштали су се и у шверц (из Немачке су набављали сатове и другу робу која је недостајала и по високим ценама продавали у Југославији).<sup>9</sup>

Немци запослени у *Заводима РР* који су кренули на годишњи одмор у синдикално одмаралиште тек на одредишту сазнали су да за њих нема слободних кревета, те су били приморани да траже приватни смештај. То је повлачило додатне трошкове и проблеме са исхраном. Даље, мада је обећавано да ће питање одмора бити решено тако да сваки немачки стручњак може да користи годишњи одмор у месту у којем жели, што су обелоданили високи представници синдиката у Србији, томе се на разне начине стајало на пут, па проблем није решен још ни током 1950. године.<sup>10</sup>

Међутим, нису сви немачки стручњаци били спремни на то да се проблеми накупе, па да пишу колективне представке и чекају решење. Неки су имали „кратак фитиљ“, попут конструктора рендген-апарата, Алфреда Јана (Alfred Jahn), рођеног 1900. у Шћећину (Пољска). Њему су у јесен 1948. године били потребни јорган и душек. Вероватно је више пута тражио начин за куповину те постелине, јер је на службеника Владимира Прицу, који је 10. новембра дошао да му пренесе саопштење директора о могућности набавке (која није представљала очекивано и добро решење), изненада почео да виче и да псује: „Ја то нећу више да трпим, доста је тога било. То је срамота! Задржите ваше говно за себе, а мене пустите кући! Ви немате ништа да ми кажете! Ко сте ви овде?!“ Без обзира на то што је Јан уместо потребне постелине (опет) добио савет, оцењено је да је „својим недисциплинованим и некоректним опхођењем“ повредио службу и углед службеника, што је било кажњиво по одредбама Закона о државним службеницима. Јан се бранио да је био узрујан, јер му се не омогућава куповина потребних ствари и сумњичио је Прицу да није исправно пренео руководству садржај молбе. Признао је и све што је изговорио, осим псовке. Ипак, директор је на основу исказа судеоника, као и ранијих сазнања о некоректном понашању Јановом према Прици (мада не и другим запосленим лицима), донео решење о новчаној казни у износу од 10 одсто месечне плате.<sup>11</sup> Слично је, условно говорећи, због ситнице, категорички реаговао и Бернхард Барт. Он је у октобру 1950. године одбио да се усели у условни стан пошто

<sup>9</sup> ИАН, НОГН, Планска комисија 1947–1951, Извештај о тешкоћама око ангажованих немачких стручњака у Заводима РР у Нишу, 30. 6. 1950. година.

<sup>10</sup> Исто.

<sup>11</sup> АЈ-8-51, Заводи РР, Ниш, решење бр. 2617/49-3, 16. 11. 1949. година.

подрум није био испражњен. У подруму се налазило гориво једне нишке војне јединице, а на коришћење га је дала Управа народне милиције. Како подрум није био испражњен више месеци, Барт је поднео отказ и о томе обавестио кабинет маршала Југославије.<sup>12</sup>

Међутим, сем појединачних случајева неразумевања и појава некоректног односа, много је већи проблем представљало то што стручњацима није јасно и недвосмислено био познат њихов базични статус и корпус права која су имали. Иако је потреба за ангажовањем немачких стручњака била наглашена, и за одређене послове неопходна, привредне (па и државне), власти им нису учиниле радне и животне услове јасним, непорецивим и извесним. Из документа, који ћемо у наставку представити, бројност, слојевитост и дисперзивност постављених питања немачких стручњака заправо сведоче о обиму недоречености, несистематичности прописа, нејасности одредаба и својеврсној индолентности одговорних привредних органа. Примедбе, односно питања која су Немци поставили Министарству рада ФНРЈ односила су се на неколико области, али области које су одређивале њихов укупан живот и рад – плаћања и други бенефити из радних односа, смештај, снабдевање, породице.

Читајући документ поставља се питање шта је заправо немачким стручњацима било познато, пошто представка обухвата све најбитније елементе радно-правног статуса, који је требало да буде прилично јасно уређен будући да је постојао читав низ нормативних и других аката (упутстава, решења, тумачења и сл.) који је *покривао* ту област, укључујући и појединачне уговоре које су послодавац и стручњаци потписали.

\* \* \*

Документ са записаним питањима и недоумицама немачких стручњака у *Заводима РР* у Нишу чува су у Архиву Југославије, у фонду Комитет за радиодифузну службу Владе ФНРЈ (број фонда: 8), у фасцикли број 9. На документу у обиму три стране, писаном латиничком писаћом машином, није интервенисано у правописном смислу, нити у граматици (интерпункција, апозиција, велика слова, спојено писање речце *не* уз глаголе). Неопходна допуна изостављеног текста (ознаке) издвојена је угластом заградом, а исправљене су једино две очигледне словне грешке (*razočaranje* уместо *razoračanje* и *usled* уместо *usred*). Из текста су изостављене ознаке краја странице ( / ) и текст који означава крај једне и почетак друге странице (*strana 2, strana 3*).

<sup>12</sup> АЈ-25-163-437, акт Генералне дирекције металске и радио-индустрије Србије, бр. 3699, 9. 3. 1951. година.

\* \* \*

Документ:<sup>13</sup>

P r e v o d

Zavodi RR Niš

Nemačka grupa

Niš 30. 7. 1949. god.

## MINISTARSTVU RADA FNRJ

Predmet: pravni položaj nemačkih specijalista

Jugoslavija je za izgradnju potpuno novih proizvodnih mesta u Zavodima RR Niš<sup>14</sup> /rentgen cevi, rentgen aparati, radiocevi[/] u godinama 1947 i 1948 angažovala uz mnogo obećanja specijaliste u Nemačkoj, pošto istih u zemlji nije bilo.<sup>15</sup> Posle više od godine i po dana rada ovih 91 specijalista, isti utvrđuju, da između datih obećanja i stvarnosti postoji vrlo velika razlika. Posledica toga nije samo veliko razočaranje, nego i veliki gnev i ogorčenje specijalista u Zavodima RR. Do danas nismo mogli ni sa jednog zvaničnog mesta da dobijemo objašnjenje o našem pravnom položaju. Uvek nam se samo obećava da će se sva pitanja razjasniti. Posle protekle jedne godine ovo još nije učinjeno, tako da se sada na Vas obraćamo sa molbom za potpuno razjašnjenje sledećih pitanja:

I PRAVA NA OBEZBEDJENJE /DAVANJE/A/ Nesposobnost za rad

Na kakva davanja imaju pravo nemački specijalisti u slučaju:

- a/ prolazne nesposobnosti za rad usled nesreće na poslu?
- b/ stalne nesposobnosti za rad usled nesreće na poslu?
- c/ prolazne nesposobnosti za rad radi bolesti?
- d/ stalne nesposobnosti za rad radi bolesti ili starosti?

<sup>13</sup> AJ-8-9, Превод обраћања немачке групе Министарству рада ФНРЈ, 30. 7. 1949.

<sup>14</sup> Припреме за отварање предузећа, чији је назив првобитно гласио *Радио-рентген заводи Ниш*, отпочеле су 1947. године, да би формални почетак рада био 1948. године. Заводи ће у југословенској привреди остати упамћени под потоњим, много познатијим називом, *Електронска индустрија Ниш*.

<sup>15</sup> Довођење стручњака из иностранства, а нарочито из Немачке, није била спорадична појава, већ део планиране државне акције током које ће од окончања рата и преласка на форсирану индустријализацију земље, до почетка педесетих година XX века бити ангажовано више од 11.000 странаца (са око 5.000 ратних заробљеника који су „откупили“ слободу за вишегодишњи уговор о раду укупно је у Југославији радило око 16.000 страних стручних радника и специјалиста). Више о томе у дисертацији аутора: Илић, С. С., *Страни радници...*

1. Koja je visina sume za potporu u slučajevima pod a, b, c, d.?
2. Od koga dana i za koje vreme se isplaćuje potpora?
3. Da li će se potpora u slučajevima b i d isplaćivati i onda ako se stručnjak vrati u Nemačku?

#### B/ Smrtni slučaj

Kakva prava na obezbeđenje postoje za članove porodice u slučaju smrti stručnjaka?

a/ u slučaju nesreće na radu?

b/ u slučaju bolesti ili drugog?

1. Da li će se u slučajevima a i b isplaćivati posmrtnina i u kojoj visini?
2. Koliko dugo će se plata stručnjaka isplaćivati njegovoj porodici i dalje?
3. Koja je visina rente za ženu i maloletnu decu umrlog stručnjaka?
4. Da li će se plaćanja za socijalno osiguranje izvršena u Nemačkoj i u kom obliku uzeti u obzir prilikom određivanja rente?
5. U kom obliku i gde se mora podneti molba za dobijanje posmrtnine, dalje isplate plate i rente i kakvi dokazi i dokumenti moraju da se prilože, ako žena i deca umrlog žive?

a/ u Jugoslaviji

b/ u Nemačkoj.<sup>16</sup>

## II. PREDMETI LIČNE SVOJINE.

Već izvesno vreme stalno se govori da posle isteka ugovora ili razrešenja ugovora, nemački stručnjaci prilikom povratka u Domovinu nemogu da prenesu izvesne predmete. S toga molimo za zvanično obaveštenje, da li stvarno ovakva zabrana postoji.

Ukoliko ona postoji, molimo za odgovor na sledeća pitanja:

1. Koje predmete je zabranjeno sobom nositi?
2. Da li ova zabrana važi i u slučaju ako su odnosni predmeti od stručnjaka kao njegova privatna svojina doneti iz Nemačke ili se to odnosi samo na predmete stečene u Jugoslaviji?
3. Kakav dokaz se mora podneti da se radi o stvarima donetim iz Nemačke?<sup>17</sup>

<sup>16</sup>Права и обавеза стручњака и њихов однос са послодавцем били су предмет више нормативних аката који су, почевши од 1946. године, усвајани у дужем временском интервалу. Када је крајем јануара 1947. године Министарство рада ФНРЈ сачинило први текст типског уговора о раду са немачким стручњацима, у њему су била наведена права из корпуса социјалног осигурања, која су, за разлику од ранијих уговора, који су садржали само осигурање у случају несреће на раду, обухватили случајеве старости, изнемоглости и смрти, као и случајеве болести, а укључили су у то и чланове породице. Такође, тада је утврђено оптерећење плате порезом и социјалним давањима (20,7 одсто на терет послодавца и 7,3 одсто на терет запосленог), као и право на отпремнину у висини једне месечне плате. Међутим, те одредбе нису давале одговор на онако рашчлањена питања, каква су она у овој немачкој представци. Види: Илић, С. С., *Страни радници...*, стр. 152; АЈ, Министарство електропривреде Владе ФНРЈ (11)-6-22, акт пов. бр. 73, 10. 2. 1947.

<sup>17</sup>У преписци, па и појединим нормативним актима приметно је да се питање набавке намештаја за опремање стана стручњака у земљи, или његовог увоза, разматра, међутим, не уочава



### III. IMOVINA /NOVČANA/

U kom obliku i na koji način se mogu pri povratku stručnjaka u domovinu после истека уговора или превременог разређења истога, уштеде и евентуално остала новчана средства у неограниченој висини дозначити у Немачку односно собом понети?<sup>18</sup>

### IV. ISKORIŠĆAVANJE GODIŠNJEG ODMORA U NEMAČKOJ

Pre sklapanja predugovora u Nemačkoj<sup>19</sup> obećano je nemačkim stručnjacima da će после двогодишњег рада у Југославији, моћи ако то желе да отпутују у Немачку ради коришћења годишњег одмора.

1. Da li će ovo obećanje biti održano?
2. Kakve formalnosti u tu svrhu treba da se izvrše, ako годишњи одмор у Немачкој желе да искористе:
  - a/ samo stručnjak lično?
  - b/ stručnjak sa svojim članovima porodice koji žive u Jugoslaviji?
  - c/ samo članovi porodice stručnjaka koji žive u Jugoslaviji?
3. Od kog nadležstva treba tražiti dokumente za izlazak iz Jugoslavije?<sup>20</sup>

се довољно јасно присуство те теме када је реч о одласку странаца, односно када они напуштају земљу. Додуше, у многим уговорима о раду са страним стручњацима постојале су клаузуле о преносу пртљага приликом повратка, али није јасно утврђено шта у пртљак спада, а нарочито је било спорно то што није недвосмислено одређено ко плаћа трошкове транспорта таквог пртљага. Послодавци су често избегавали да плате овлашћеном државном шпедитеру, предузећу *Трансјуг*, дешавало се да због непостојања плана шпедитер није знао број пошиљки, њихову масу, нити одредиште, да је услед дугог чекања на одобрење Министарства финансија било случајева да странац већ отпутује кући, па да терет плаћања царине падне на шпедитера, или да се тај терет наметне стручњацима. Тек у мају 1950. године Министарство финансија одредило је да *Трансјуг* превози пртљак без одобрења за сваки појединачни случај и да све трошкове сноси послодавац. АЈ-25-155-408, предмет бр. 5664/1950.

<sup>18</sup>Клаузула која је највише мотивисала странце (Немце) да се запосле у Југославији јесте она о могућности слања дела уштеђевине породицама. Квота од 50 одсто зараде која се могла трансферисати у страном валути с временом је смањивана и сужаван је обим њених корисника. Прописима о ангажовању страних стручњака и о дозначавању уштеђевина у иностранство, из 1949. године, дозвољено је изношење валуте у висини од 3.000 динара, што је био скроман износ. Разлог томе била је велика несташица девиза у Југославији. Услед тога многи Немци су куповали златан накит, драго камење и другу робу чији извоз није био дозвољен, или су покушавали да депонују новац Народној банци у виду штеђења, што Министарство финансија није дозволило, уз сугестију да вишак новца потроше на поправљање личног стандарда. Доцније је Народна банка примала депозите, али обећана исплата у иностранству није реализована до 1950. године. Види више у Илић, С. С., *Страни радници...*, стр. 160, 405, 511–512.

<sup>19</sup>Испрва су предуговоре потписивали представници Војне мисије у Берлину, репарационе и привредних комисија, па и разних ресорних и републичких делегација, чак појединачних предузећа које су разним пословима путовале по Немачкој. До 1947. године искристалисаће се да су једино овлашћени за закључење предуговора делегати Министарства рада ФНРЈ који су се налазили при Војној мисији. Илић, С. С., *Страни радници...*, стр. 153–154, 156–157.

<sup>20</sup>Иако је право на коришћење годишњег одмора у земљи порекла било (углавном) регулисано уговором, на њега се није радо гледало. Томе су допринели случајеви невраћања на радно

## V. POVRATAK ČLANOVA PORODICE.

1. Mogu li članovi porodice koji sa stručnjakom žive u Jugoslaviji, u svako vreme, tj. pre isteka ugovorenog roka da se vrate u Nemačku?
2. Kod kojih vlasti mora da se podnese molba i kakvi dokazi su potrebni?
3. a/ postoji li mogućnost da pojedini članovi porodice koji se vraćaju ponesu i jedan deo pokretnosti – nameštaja?  
b/ kako će biti u tom slučaju carinjenje prilikom napuštanja Jugoslavije za vreme proputovanja kroz strane države i prilikom dolaska u Nemačku?<sup>21</sup>

## VI. PITANJE STANOVA I NAMEŠTAJA.

Prema ugovoru Jugoslavija je dužna da stručnjacima i njihovima porodicama pribavi prazne stanove /ne sobe/ gde se brine o nabavci nameštaja.

1. U kom roku mora druga ugovorna strana ovu tačku ugovora da ispuni?
2. Kakva pravna sredstva stoje stručnjaku na raspolaganju u slučaju neispunjenja ove tačke ugovora?
3. Da li se obična hotelska soba smatra kao stan?<sup>22</sup>

---

место након одмора у иностранству, што је делом био продукт воље (из неког разлога разочараних) стручњака, а делом последица забране повратка од локалних власти. Такође, одмор у иностранству компликовали су спорост предузећа приликом доношења решења и још више спорост приликом добијања путних исправа за које су, сем предузећа и локалних органа унутрашњих послова и за финансије, била одговорна још три савезна органа – Министарство рада, Министарство спољних послова и Министарство унутрашњих послова, па и представништва страних држава (за визе). Илић, С. С., *Страни радници...*, стр. 449–452, 507–509.

<sup>21</sup> Прописима ниједно од наведених питања није ближе одређено. Свим стручњацима који су закључили уговор на најмање годину дана омогућено је да у Југославију, под извесним условима, доведу своју ужу породицу (али стручњацима који су ослобођени из заробљеништва то се право готово у потпуности оспоравало). Било је пожељно да супруге и деца стручњака дођу у Југославију због смањења девизног одлива, међутим ту је било доста пропуста, па се чак пети-на жалби свих немачких стручњака у Југославији односила на недолазак породица. Приликом напуштања Југославије породице су пролазиле исту компликовану процедуру као и стручњаци, чак и сложенију, јер се морало доказати да су у МУП били пријављени. Илић, С. С., *Страни радници...*, стр. 161, 280, 464–467, 492 и др.

<sup>22</sup> Стамбена проблематика била је међу најсложенијима за решавање. У прописима рокови нису утврђени, осим општих термина, попут „у најкраћем року“. Како је, сем објективне несташнице стамбеног простора, често било и кашњење са припремама за пријем странаца, то су најчешћу могућност смештаја представљали хотели, што странцима углавном није одговарало, а што је веома подизало трошкове послодавца. Дешавало се да се питање обезбеђења пристojног стана не реши месецима, чак годинама, понекад све до истека уговора и одласка стручњака. Ипак, било је странаца који су уживали веома висок стамбени стандард. Илић, С. С., *Страни радници...*, стр. 453–454, 458, 460.

## VII. OGRANIČENJE SLOBODE KRETANJA.

Prilikom sklapanja predugovora u Berlinu nemačkim stručnjacima je zagantovana potpuna sloboda kretanja po celoj Jugoslaviji. Bez ove garancije ni jedan od nemačkih stručnjaka ne bi došao u Jugoslaviju.

1. Zašto su nam policijske vlasti u Nišu izdale dozvolu za kretanje samo po Nišu i okolini u krugu od 10 km?
2. Zašto za svako putovanje dalje od 10 km od Niša mora da se traži specijalna dozvola za put od policijskih vlasti i zašto je za to potrebna preporuka preduzeća?
3. Da li izdavanje objava za put može da bude uskraćeno i u kojim slučajevima?
4. Ako nije moguće uskraćivanje davanja objava za put, zašto nam onda ne dadu objave sa važnošću za celu teritoriju Jugoslavije?
5. Smatrate li vi sadašnju praksu kao „potpuna sloboda kretanja“?<sup>23</sup>

## VIII. PUNOMOĆJE.

1. Imaju li pravnu snagu u Jugoslaviji, punomoćja overena od nemačkih vlasti ili javnih beležnika?
2. Da li su važeći u Jugoslaviji prema nemačkom pravu svojeručno pisani testamenti, ili oni moraju biti overeni od nekih nemačkih ili jugoslovenskih vlasti?
3. Kakva punomoćja su potrebna ako po smrti jednog stručnjaka njegova porodica u Nemačkoj želi da celokupno pitanje regulisanja ostavine prepusti jednom nemačkom stručnjaku koji ovde živi?<sup>24</sup>

## XI. OBAVEZA NAKNADE ŠTETE.

Kakvi zakonski propisi postoje za slučaj ako pri poslu bude učinjena šteta za koju se dokaže da nije nastala usled nestručnog postupanja ili zle namere?<sup>25</sup>

<sup>23</sup>Слобода кретања била је рестриктивна категорија када су и сами Југословени били у питању, а странцима је, без обзира на то шта је писало у предуговорима и уговорима била фактички ограничена. Кретање страног стручњака ван места сталног боравка могло се обављати само на основу дозволе одсека унутрашњих послова при рејонском, градском или среском Народном одбору, а до извесне либерализације дошло је тек у јулу 1950. године. Ипак, дешавало се да се страни стручњаци крећу сасвим без контроле, и то не само по територији него и по предузећима. Тако је у једном акту Министарства рада из 1947. године наведено: „Догађа се да по неки стручњак напусти место упослења, шета по предузећима тражећи нови посао и управа предузећа које је напустио о томе не обавештава никога.“ АЈ, Министарство индустрије (17)-9-9, акт пов. бр. 2323, 8. 7. 1947; АЈ-25-155-410, Упутство пов. 1905/49; Илић, С. С., *Страни радници...*, стр. 148, 160, 424, 452.

<sup>24</sup>Питање важности страних исправа које су издале тамошње власти или јавни бележници није директно третирано у прописима о ангажовању странаца. Међутим, закључује се, из корпуса документације којом неки стручњак доказује своју стручност или статус својих родитеља као издржаваних лица, да су таква акта сматрана ваљаним. Нерадо се, пак, гледало на било какво правно заступање из иностранства. Илић, С. С., *Страни радници...*, стр. 244, 446.

<sup>25</sup>Питање нехотичне штете приликом рада није било део прописа који су уређивали општи радни оквир, већ је могло бити само део нормативе предузећа.

Ovde se misli na lomljenje spiralnih ili zavojnih burgija, ili na kvar rentgenskih cevi prilikom kontrolisanja neispravnog rentgenskog postrojenja i slično.

S obzirom na činjenicu da ćemo na osnovu novog zakona od 5. 4. 1949 uskoro trebati da pristanemo na nove ugovore ili dodatke ugovorima,<sup>26</sup> molimo za najhitniji odgovor na naša pitanja.

Pre nego što budemo obavešteni po prednjim pitanjima i njihovim pravnim osnovama, nismo u mogućnosti da potpišemo nove ugovore ili dodatke ugovorima.<sup>27</sup>

Upravni odbore nemačke grupe

U Zavodima RR Niš

Četiri nečitka potpisa

Kopije dostavljene:

Radio Komitetu – Beograd,<sup>28</sup>

Direkciji Zavoda RR Niš

Grupi RA, grupi RR, grupi RO,

Grupi RV i grupi RT<sup>29</sup>

Nemačko rukovodstvo pogona

Zavoda RR – Niš

pet nečitkih potpisa

<sup>26</sup> Није реч о закону већ о акту Министарства рада ФНРЈ под називом Упутству о поступку код ангажовања и уполсена страних стручњака (пов. бр. 1905/49).

<sup>27</sup> Без обзира на све потешкоће изазване потписивањем нових уговора, односно допуна уговора, сходно упутству пов. бр. 1905/49, бројност Немаца у *Заводима РР* остала је битно непромењена до краја те и наредне, 1950. године.

<sup>28</sup> Радио комитет, односно Комитет за радиодифузну службу Владе ФНРЈ био је државни орган надлежан за нову грану привреде – радио-индустрију.

<sup>29</sup> Из архивске грађе познато је пет колоквијалних назива погона, од којих за неке нисмо у стању да утврдимо којим се скраћеницама представљају: *алатница, радио-апарати, рентген, жичара, цеви*).